

ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ТВОРЕННЯ АВТОРСЬКИХ ФЛОРОЛЕКСЕМ У ПОЕЗІЇ ХХ СТ.

У статті проаналізовано семантику мотивованих фольклором авторських флоролексем в українській поезії ХХ ст. у їх лексико-семантичному контексті.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, флоролексема, українська поезія ХХ ст., фольклор, неологія.

The article is devoted to the analysis of author's florolexemes' semantics, which are motivated by folklore, in Ukrainian poetry of the XXth century, in their lexico-semantic context.

Key words: author lexical new-formation, florolexeme, Ukrainian poetry of the XXth century, folklore, neology.

Мовне експериментаторство багатьох поетів ХХ ст. збагатило лексику літературних творів за рахунок використання авторських лексичних новотворів (далі – АЛН), зокрема індивідуально-авторських флоролексем (далі – ІАФ).

В останні десятиліття посилюється інтерес до АЛН – специфічних номінативних одиниць, що є важливими зображально-виражальними засобами поетичного тексту. АЛН виникають у процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми [2, с. 31].

Упродовж тривалого часу АЛН не були об'єктом мовознавчих студій, бо аналізувалися лише в контексті літературних прийомів увиразнення художньої мови. Вони стають об'єктом системних неологічних досліджень в україністиці, починаючи з 70-х років минулого століття. Значний внесок у цій галузі мовознавства зробили І. К. Білодід, Ж. В. Колоїз, В. С. Ващенко, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. А. Чабаненко, Г. М. Вокальчук, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк та інші.

Попри те, що увага вчених до АЛН активізувалася лише на рубежі ХХ–ХХІ ст., новотвори, що містять у семантичній структурі флористичний компонент, розглядалися лише як складник системи індивідуально-авторських слів. Пропоноване дослідження є спробою ґрунтовного аналізу лексико-семантичних груп авторських флоролексем, зафіксованих в українській поезії ХХ ст.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу ІАФ та з'ясуванні особливостей добору мотиваторів під час їх творення.

Джерельною базою дослідження стали неологічні словники початку ХХІ ст. [11], [12], [13], [14].

На наш погляд, поставлена мета найповніше зреалізується, якщо звернутися до ономасіологічного аналізу ІАФ. Цей метод здобув популярність лише у 70-х – 80-х роках ХХ ст., хоча ономасіологічний підхід „можна було б назвати найдавнішим методом мовознавства” [8, с. 10]. Застосовується цей метод лінгвістичного аналізу під час вивчення похідної лексики, основною його метою є визначення способів моделювання (добору мотиваторів) певного виду лексики, у нашому випадку – АЛН. Отже, слово розглядатимемо „як результат пізнавальної діяльності людини, що встановлює зв'язки між різними предметами і явищами навколишнього світу і виражає їх, створюючи нову номінацію” [7, с. 10].

Основним джерелом творення ІАФ можна вважати фольклор. М. Костомаров, говорячи про поетичні порівняння, зазначав, що „вони повинні опиратися на символ, бо інакше будуть лише грою слів, оманливим видінням і пролетять повз нас безслідно, не запавши ні на мить в серце. Якщо поет порівнює красуню з трояндою, чи не маємо права ми його запитати: на якій основі він зближує настільки різнорідні предмети?” [5, с. 59].

Таке запитання було б дуже доречним, особливо під час аналізу складної за структурою і семантикою групи слів – ІАФ, тому спробуємо з'ясувати особливості добору мотиваторів, удаючись до ономасіологічного аналізу.

Поетичне змалювання об'єктів рослинного світу ґрунтується на давніх традиціях. Традиційні ознаки денотата *калина* такі: *гірка, журна, зарошена, обламана* [1, с. 157]. Унаслідок додавання до узуальних слів флоролексем, за якими закріплені традиційні асоціації, імовірно, виникли такі складені АЛН: *калина-дитина* (І. Драч) та *дочка-калинонька* (О. Олесь). Існує повір'я, що коли вирізати з калини сопілку, то в сім'ї з'явиться дитина. Окрім того, зафіксовано багато приказок про калину, де фігурує лексема *дитина*: *Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте* [6, с. 246]. За народними уявленнями, виростає калина й на місці поховання підступно вбитого брата чи сестри, і „в тій калині поселяється душа небіжчика чи небіжчиці” [4, с. 344]. Такою фольклорною мотивацією, імовірно, утворено АЛН *сестра-калина* (Б.-І. Антонич). Однак у поетико-функціональній природі цього АЛН можна простежити співвіднесеність із т. зв. „калиновим мостом”, що у фольклорі символізує кровне поєднання родичів: *калинова вітка, як рідная тітка* [6, с. 253].

Калиновий куц у АЛН поетів ХХ ст. зберіг своє основне фольклорне навантаження символу рідної землі: *Без верби й калини нема України* [6, с. 283]. Роса на калині є символом прощання з чимось дорогим. Показовим тут є АЛН *росянокалинний* (Г. Світлична), де в контекстуальному оточенні *Ой летіли лебеді та над Україною, / Зорянописенною, / росянокалинною*, бачимо прощання і Батьківщиною.

Авторська флоролексема *краса-калина* (А. Листопад) також сягає своїми коренями фольклорних джерел. У пареміографії знаходимо: *Таке хороше, як калина; Дівчина, що в лузі калина* [6, с. 176]. Тобто до узуального слова додається закріплена за рослиною традиційна асоціація – краса.

Отже, бачимо, що узуальна назва рослини у словотворчості поетів ХХ ст. стає багатоплановою, наповненою символічним змістом – експресемою.

Флоролексема *береза* в поетичному мовленні виявляє можливість сполучуваності з такими словами: *біла, білокора, білостанна, молода, одинока, срібнокора, струнка* [1, с. 31]. М. Зеров створює ІАФ *береза-жалібниця*, яка відходить від традиційного поєднання слів і корінням сягає українських, зокрема гуцульських, традицій. У гуцулів на садибу померлого чіпляють березове гілля, а саме дерево є місцем перебування померлого, і лише, коли його спалюють, померлий із вогнем відходить у вирій [5, с. 33].

АЛН *береза-дівчина* (М. Рильський), очевидно, базується на уявленнях людей, зафіксованих фольклором, де береза – це символ дівчини. Н. О. Данилюк зазначає, що „лексема *береза* подекуди виявляє значення хлопець або дівчина”, яких вибирають за ватажка у певних розвагах [3, с. 402]. Водночас існує приказка: *Аби дубки, а берізки будуть* (що означає аби парубки, а дівчата будуть) [6, с. 184]. Таку ж семантику бачимо й у контекстуальному оточенні АЛН *береза-дівчина*: *Піднеслась над усіх своїм принадним станом / Береза-дівчина із ясенем-коханим...* У наведеному контексті бачимо ще один АЛН *ясен-коханий*, оскільки у фольклорі це дерево вважалося символом чоловічої краси і сили. Лексема *ясен* у фольклорі також має багатопланове наповнення. Це дерево вважалося символом війни: якщо ворогові присилали гілку ясеня, це означало початок війни або попередження про неї [5, с. 143]. У поетичній творчості А. Малишка зустрічаємо АЛН *ясени-поводарі*.

АЛН *терново-огненний* (І. Драч) також має фольклорне коріння. Відомо, що одна із порід терену – диптам – отримала у народі назву „неопалимої купини”. Цей терновий куц виділяє ефірні пари, які можуть горіти, проте самої рослини вогонь не торкається. Така дивовижна властивість не могла пройти повз увагу наших предків, що закономірно віддзеркалено й у АЛН.

Окрім того, у народі стало традиційним порівняння терену з очима: *Очі як терночок, брови як шнурочок* [3, с. 407]. На базі цього зіставлення, імовірно, виникла ІАФ *терноокий* (М. Тимчак): – *Дай ру-ку!* – / *гукнула мені терноока пташина*.

Графосемантичний новотвір *бар-віночок* (Н. Мориквас) також має свою мотивацію: „*Ох бар-віночку / барвистий віночку, / як зацвітаєш ти / синім очком*”. Як відомо, вінок із барвінку був необхідним елементом весільного обряду: *Зеленький барвіночку! Стелися низенько! / А ти, милий, чорнобривий, присунься близенько!* [5, с. 65]. Барвінок, завдяки фізичній властивості зберігати зелений колір листя навіть узимку, під снігом, став для українського народу символом живучості й витривалості, молодості, кохання та шлюбу.

Слово-поняття *верба* у народній символіці і міфології є жіночим деревом, уособленням таємничої сили жінки, плодючості й материнства. У відомій фольклорній казці бачимо уявлення народу про походження верби з жінки, яка була наділена надзвичайною родючістю. Із задрощів богиня землі перетворила її на вербу: тіло зробила стовбуром, ноги – корінням [4, с. 351]. Можливо, такі уявлення лягли в основу ІАФ В. Симоненка *верба-мати: Будуть вік стояти біля броду / Посивілі верби-матері*.

Дуб у фольклорі є символом сили, чоловічої могутності. Згідно з уявленнями предків, збережених в усній народній творчості, дуби існували ще до народження світу: *А на тім морі ой два дубочки, / На тих дубочках два голубочки. / Стали радитися як світ сотворити...* [4, с. 355]. У словнику епітетів української мови бачимо сполучуваність лексеми *дуб* із такими словами на позначення віку: *сивий, старий, віковичний, столітній* [1, с. 116]. Можливо це й послугувало мотиватором для створення АЛН *дуб-дідуган: Дуб-дідуган серед дітей-тополь / На шахівниці лісовій, немов король, / Стояв і звав в атаку на рокаду*. (М. Йогансен).

Лексема *дуб*, як носій семантики чоловічої сили, зустрічається в ІАФ: *дуб-силач* (П. Усенко), *дуб-солдат* (П. Воронько), *кремінь-дуб* (О. Ющенко), *велетні-дуби* (О. Олесь), що вмотивовано сталими епітетами: *велетенський, великий, величезний, здоровенний, коренастий, міцний, могутній*.

Деякі ознаки денотатів, покладені в основу АЛН, закріплені в приказках. Так, у народі кажуть: *забив, як ведмедя жолудь* [10, с. 56], де проводиться паралель між жолудем і патроном. Очевидно, ця мотивація покладена в основу АЛН *жолудь-патрон* (Д. Луценко).

Приказка *прожив, як терновим полем пройшов* [10, с. 150], тобто зазнав багато лиха, імовірно, мотивує АЛН *терно-поле*, пор. ...*Хай тріпнеться серце, як колись гаряче, / Долю в терно-полю хай наздоганя*. (С. Бабій).

Особливе значення мають ІАФ, утворені на базі узуальної флоролексеми *полин*. У фольклорі, передусім, виокремлено одну ознаку цієї рослини – гіркота: *Лучче мені, мати, гіркий полин їсти, / Аніж мені, мати, із нелюбом сісти*. [3, с. 414]. Тому в АЛН дериват *полин* набуває додаткового значення символу печалі, гіркої долі, чогось нелюбого й чужого серцю. На такому ґрунті витворено такі ІАФ: *гіркополинний* (Л. Костенко), *полиново-чужий* (М. Пшеничний), *пустошполин* (М. Мороз).

Віддзеркалення фольклорних особливостей деривата *зілля* бачимо в АЛН *див-зілля* (Б. Лепкий), *зілля-ворожілля* (І. Калинець), *зілля-смерть* (Б.-І. Антонич), *чари-зілля* (С. Бабій), *чар-трава* (І. Вирган), адже у фольклорі зілля є усталеним символом чарівної сили: *Єсть у мене таке зілля біля перелазу, / Як дам тобі напитися, полюбиш одразу* [4, с. 358].

Отже, обряди й повір'я, пов'язані з деревами, травами і квітами, доносять відгомін уявлень наших предків про навколишню природу і мотивують творення ІАФ, які, своєю чергою, не дозволяють загубити як реальні, так і уявні, властивості рослин.

Варто зазначити, що творення ІАФ є не бажанням автора бути неповторним, а прагненням передати глибокий зміст, експресію та витворити в уяві читача зорові образи. Мова є вагомою часткою культури народу, тому звичаї, вірування, враження впливають на комунікативну систему етносу і створюють етномовну реальність. Найяскравіше це

помітно в АЛН, оскільки вони творяться без будь-яких морфологічних, лексичних, графічних та інших обмежень.

Методом ономазіологічного аналізу нам вдалося довести, що фольклор є основним джерелом творення ІАФ. У своїй словотворчості поети часто звертаються до асоціативних рядів, пов'язаних із традиційно закріпленими фольклором характеристиками тієї чи іншої рослини, і віддзеркалюють їх. Таким чином узуальні флоролексеми стають образно-метафоричними утвореннями з високим ступенем почуттєвої сфери. Основним засобом, що допомагає визначити мотивувальні компоненти в авторських флоролексемах є контекстуальна прикріпленість АЛН.

Уважаємо, що перспективним буде подальше дослідження ІАФ з урахуванням семантичного, функціонального, структурного, порівняльного та кількісного аналізів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бабик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
2. Вокальчук Г. М. „Я – безразковості поет” (Словотворчість Михайля Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
3. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні : [монографія] / Н. О. Данилюк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
4. Завдська В. Сто найвідоміших образів української міфології / В. Завдська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
5. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 383 с.
6. Номис М. Т. Українські прислів'я, приказки і таке інше [збірник О. В. Марковича] / М. Т. Номис. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.
7. Панасенко Н. И. Народная медицина и удивительный мир растений глазами филолога, или Диссертация на тему / Н. И. Панасенко. – К. : Генеза, 2005. – 232 с.
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [монографія] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
10. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

СЛОВНИКИ АЛН

11. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н. А. Адах ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне : Вид-во Олега Зеня, 2007. – 136 с.
12. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ ст. // Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ ст. (лексикографічний аспект) / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : РДГУ, 2004. – 526 с.
13. Гаврилюк Н. В. Київські неокласики: словотворчість / Н. В. Гаврилюк ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2009. – 216 с.
14. Максимчук В. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини / В. В. Максимчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. „Регіональний” словник поетичних неолексем (Рівненщина) ; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2008. – С. 65–181.